

Tisztelt jelenlévők, kedves evangélikus hívek!

Az a kutatás és szervezőmunka, amelynek eredménye az előadásomban szereplő neveléstörténeti könyv, a kezdetektől a könyvbemutatóig több mint két évig tartott. Közben álmomban sem mertem arra gondolni, hogy ezt egyszer Önöknek elmondhatom. Mégis az isteni gondviselés kifürkészhetetlen akaratából most - kicsit szorongva – de ezzel a céllal állok itt Önök előtt.

Egy eltűnt iskola, amely megkerült

Egy város történetének szövedéke az itt lakók és az ide látogatók életének egy-egy darabjából fonódik egybe. Ennek a szövetnek a mai, tegnapi rétege nagyon erős, sok-sok szál kapcsolódik össze, József Attilával szólva, szorítja, nyomja, összefogja egyik történet a másikat, így mindegyik determinált. A városról szóló történeteink, avagy a város történetei velünk összefüggnek, egymásra rakódnak, ülepednek. Az életünkből és elődeink életéből szövött anyag azonban néhol gyenge, vagy már szétfoszlott. Az utódok kötelessége javítani, kipótolni azt, ami hiányzik.

A nyíregyházi evangélikus tanítóképző intézet története az egyik legkülönösebb szövedetdarab a város életéből. Bár 1847 és 1873 között több-kevesebb rendszerességgel működött, később a város emlékezetéből kikopott, a szövedék ezen a helyen kilyukadt, ür támadt. Az intézet hosszú időre elfelejtődött, a XX. század elejének és közepének történeti forrásai nem említik, pedig több mint 200 tanítót adott a városnak, az egyházkerületnek és a korabeli Magyarországnak.

Margócsy József a Tanárképző Főiskola volt főigazgatója, a város történetének egyik legjobb ismerője – aki felfedezte, hogy nagyapja Nyíregyházán ebbe a tanítóképzőbe járt -, és Orosz Gábor főigazgató-helyettes érdeme, hogy sikerült befoltozni a város szövedékét ezen a helyen, és újra ismerjük a tanítóképző itteni történetét. Ennek szálait felgöngyölítve például az is kiderült, hogy az 1840-es években Kossuth Lajos – evangélikus vallásúként - adakozott az alapítás céljaira. Az intézet különböző okok miatt, amelyeket az előadásban részletezek, 1873-ban Nyíregyházán beszüntette működését, de a történet Eperjesen folytatódott 1920-ig, majd Miskolcon, ahol 1948-ban ténylegesen elvágták az intézet szövedékének szálait.

Az én szerepem az volt az intézet történetének feltárásában, hogy Orosz Gábor tanár úr javaslatát elfogadtam, aki a tanítóképző alapításának történetét már korábban megírta, és 2006-ban a Debreceni Egyetem oktatójaként arra gondolt, hogy szakdolgozatként

foglalkozzam az intézet történetének második szakaszával, az 1859-es újraindítástól az 1873-as évig, amikor Eperjesre költözött a tanítóképző. A szakdolgozat elkészülte után merült fel az az ötlet, hogy a témakörből készülhetne könyv is. Először arra gondoltunk, hogy az elveszett és megkerült intézet történetét feldolgozó két tanulmányt jelentessük meg egy kötetben. Később arra jutottunk, hogy az az olvasó, aki a kezébe vesz egy XIX. századi oktatástörténettel foglalkozó tanulmánykötetet, az többet érdemel egy – mégoly fontos, egyedi – intézménytörténetnél.

Modern világunk - úgy tűnik - az internet használatával a sokadik vészharang kongatása után tényleg véget vetett a Gutenberg-effektusnak, vagyis a hagyományos könyvek kultuszának. Olyan generációk nőnek fel, akiknek már az igényes szórakozás nem regényolvasást jelent, akik az egyetemeken, főiskolákon a szakirodalom tanulmányozására nem a könyvtárba ülnek be, hanem valamelyik felsőoktatási számítógépterembe, esetleg az otthoni világháló végpontjához. Ki kellett használnunk tehát azt a ritka pillanatot, amikor egy könyv kerül valaki kezébe. Hogy a kötet tervéből valóság lett, az elsősorban Fabiny Tamás püspök úr érdeme, aki nemcsak átlátta a téma jelentőségét, hanem anyagilag is támogatta a kiadást, sőt szerepet vállalt a könyv bemutatóján, a Nyíregyházi Főiskolán. A könyv, amely végül 2008-ban jelent meg, az alábbi címet viseli: „Az evangélikus tanítók, iskolák, tanítóképzés Nyíregyházán, a XIX. században”.

E kis kitérő után folytassuk az eltűnt intézmény kezdeteinek történéseit. A Nyíregyházát újrateremtő és itt lakó evangélikus vallású emberek már korán megmutatták, hogy gyermekeik oktatását fontosnak gondolják, arra áldozni is készek. Már 1806-ban megalapították a professzori iskolát azzal a céllal, hogy helyben nyújtson magasabb műveltséget az elemi iskola legjobb tanulóinak. E középtanodából nőtt ki az 1860-as években az al- majd főgimnázium, amely a mai Kossuth Gimnázium elődje. A tanítóképző Nyíregyházán történő alapítása tehát nem volt alap és előzmény nélküli.

A protestáns egyházak számára az 1790-es 26. törvény biztosította nemcsak vallásuk szabadságát, hanem iskolaalapítási jogukat is. Milyen szemlélettel alapították, szervezték iskoláikat, mit tartottak fontosnak? Először is az autonómia messzemenő érvényesítése jellemezte a reformkorban mindkét protestáns egyház iskolapolitikáját. Szembeszálltak minden olyan törekvéssel, amely az autonómia tényleges vagy vélt korlátozását jelentette volna. Még saját szakembereik, az evangélikus tanítóság szándékaival is, hogy a tanítók – egyházi kereteken belül – külön renddé szerveződjenek és az egyház iskolapolitikájának irányítói legyenek. Iskolarendszerük regenerálása és kiterjesztése együtt

haladt, időnként meg is előzte a gyülekezetek gyarapodását. Hogy milyen színvonalú iskolaszervezetet teremtettek meg a századok során, arra álljon itt Zoványi Jenő egyháztörténész véleménye: *„Az a tény, hogy bizonyos idő múlva a katolikus egyház mind utána csinálta a protestánsnak a népoktatás fejlesztését és általánossá tételét is, a sajtónak és a nemzeti irodalomnak a saját céljaira való felhasználását is, még nagyobbá teszi a reformációnak ezek körüli érdemét...”*

Az evangélikus egyház először a közép- és felsőoktatás nagy múltú központjait állította helyre Sopronban, Eperjesen és Pozsonyban, majd a hangsúly az alsó fokú iskolákra került át, egyre nagyobb jelentőséget tulajdonítva – a reformkorban – a népiskoláknak, és az ahhoz kapcsolódó tanítóképzésnek.

Az önálló tanítóképzés jelentőségének felismerésében a katolikus egyház megelőzte a protestánsokat. A protestáns egyházak nagyhírű és komoly múltú kollégiumaiban a papi képzés jelentette a legmagasabb rendű végzettséget, amelybe beleértették a tanítói képesítést is. Ezért – Tessedik Sámuel kivételével – nem ismerték fel és nem támogatták az önálló tanítóképző gondolatát. Tessedik az oktatás gyakorlati problémáiból, és intézetének tapasztalataiból kiindulva más utat választott. Egy intézetben egyesítette a szakiskolát, az általános képzést és ezeknek irányítására ugyanott képezte a tanítókat.

Mielőtt az eltűnt iskola történetét elkezdeném tárgyalni, szót kell ejteni arról, hogy mégis hol rejtőztek azok a források, amelyek bizonyítják a nyíregyházi tanítóképezde – ahogy akkoriban nevezték - létezését, és működését. Ezt annál is inkább meg kell tennem, mert erre már 1917-ben figyelmeztette az evangélikus iskolatörténet mindenkori kutatóit Szelényi Ödön az evangélikus oktatás egyik legnagyobb alakja, akiről még szó lesz az előadás során. *„...itt tehát még igen sok a teendő, ami ránk vár, nemcsak meg kell mentenünk a még létezőt, de bele is kell tudni mélyednünk a poros aktákba és ezekből restaurálnunk a régi evangélikus iskola eleven képét. Minél később fogunk hozzá e munkához, annál töredékesebb, hiányosabb lesz az a kép, amit nyújthatunk.”*

A nyíregyházi evangélikus tanítóképezde története második szakaszának megírását nagyon sokrétű forrásanyag segítette. Rendelkezésemre állt a képző indulásának és első szakaszának Orosz Gábor által írt kiváló feldolgozása. Áttanulmányoztam a nyíregyházi evangélikus egyházközség 1847 és 1874 közötti presbitériumi jegyzőkönyveit, a levelezés ezen időpontok közötti részét. Átolvastam az evangélikus egyház tiszai kerületének évente megrendezett kerületi gyűléseinek 1851 és 1875 közötti jegyzőkönyveit, melyeket itt a helyi evangélikus levéltárban és az Országos Evangélikus Levéltárban találtam meg. Ott láthattam a

tiszai egyházkerületre vonatkozó okiratokat, leveleket, valamint külön a miskolci gyülekezet ott fellelhető iratanyagát, mert a tanítóképzede működésének utolsó részében az államosításig Miskolcon tevékenykedett. Ezek hát azok a Szelényi Ödön által emlegetett poros akták, amikben ott a múlt, mint egy kirakós játék darabjai. Vannak olyan darabok, amelyek még ma sem illeszkednek, keresik helyüket. Most pedig folytatódjon a történet.

A tiszai egyházkerületben, melynek egyik legerősebb gyülekezete a nyíregyházi volt, először egy 1836-os, Nyíregyházán tartott kerületi gyűlés fogalmazta meg a kerületi tanítóképző valamikori felállításának gondolatát. Ekkor még sem időpontról, sem a helyszínről nem esett szó.

Viszont lényeges kérdésnek gondolták, hogy a felállítani szándékozott intézmény önálló legyen, ne csatlakozzon sem a papképzés szemináriumaihoz, sem más felsőfokú vagy középfokú képzéshez, mert akkor a tanításra való *gyakorlati* képzés szenved hiányt. Vallották: a képzés lényege az elméleti alapokra épülő gyakorlat jó megszervezése. Csak a „gyakoroltatás” folyamatában alakulhat ki a tanítói munkához nélkülözhetetlen hivatástudat.

Hogy mennyire fontosnak tartották azt, hogy egy végzett tanító a gyakorlatban tudjon jól teljesíteni, arra egy példa 1863-ból, amikor már az első Nyíregyházán, a képzőben végzett tanítók elkezdtek dolgozni a kerület különböző népiskoláiban. Akkor fordult elő az, hogy *egy* végzett szeminarista néptanítónak szegődve *tanítási képtelenséget* mutatott. A kerületi gyűlés már ezen egyetlen ilyen eset után szigorúan utasította a képezdét, hogy *„különösen és főképpen a tanítási képességek felől szolgáltatassék ki bizonyítvány, a felügyelőség, az igazgató-tanár pedig túl szigorral ne járjanak el a felvételi vizsgáknál...”* Tehát nem a felvételi állapot, hanem a végeredmény számít. Gondoljunk csak bele, ha a mai tanító- és tanárképzőt végzetteket vizsgálnák ilyen szigorúsággal.

Mielőtt a tanítóképző első időszakának egyetlen tanévéről beszámolnék, szót kell ejteni a tanítóság, a tanítói szerep akkori – és mai – jelentőségéről. Az evangélikus felfogás szerint a nevelésben különös jelentősége van a személyiségeknek, a tanító személyi erejének. A XIX. század evangélikus gondolkodói, felelős egyházi és világi vezetői nem hittek a vak egységességben, iskoláik is különböztek egymástól, és ezt a különbséget értéknek tartották. Az államnak átadott, vagy azzal közösen működtetett intézmények esetében a vallásos szellem elhalványulása mellett iskoláik elszürkülésétől, a karakternélküliség megjelenésétől tartottak. Megint Szelényi Ödönt idézem: *„A siker tehát ma is a tanár rátermettségén fordul meg, mert amit az egyes tanárnak a tanterv és utasítás nyújt, az csak holt forma, melyet neki kell élő tartalommal megtöltenie.”*

Szelényi nem hitt az állami oktatás erős nevelő hatásában, inkább a jó felekezeti iskolában, mert itt egységesebb a szellem, a világnézet. *Mészáros István* a magyar iskolatörténet egyik legjobb ismerője is azt írja, hogy a protestáns tanügyi vezetők gondosan ügyeltek arra, hogy iskoláik megőrizték hagyományaikat, óvakodtak az uniformizálástól, s ezért tág lehetőséget adtak iskoláiknak a tantervek, módszerek, a fegyelmi szabályok megállapításában. Minden újítást általában az iskolafenntartás költségeit viselő egyházközségekre bízták.

Az evangélikus tanítói szerepet nagymértékben áthatotta a protestáns világnézet és annak két fontos elve: a személyiség szabadsága és a haladás elve. Ezt így fogalmazta meg Szelényi Ödön 'Az evangélikus pedagógia eszméje' című 1908-as előadásában: *„A protestáns világfelfogás tiltakozik minden szellemi és vallási gyámkodás ellen, szabad érvényesülést enged az egyénnek a gondolat és hit mezején. Nem fél semmilyen kultúrai vívmánytól, nem jajveszékel, ha a természettudomány új találmányt, vagy fölfedezést vet felszínre, nem állítja föl a tilos könyvek indexét...”*

A tanítók és segédtanítók a népiskolai osztályok létszáma miatt is igen nagy terhelésnek voltak kitéve. A nyíregyházi 1860-as canonica visitatio - magyarul püspöki vagy más egyházvezetői, jelen esetben szuperintendensi ellenőrzés - részletesen közli az egyes évfolyamok létszámát, a rájuk jutó terem, tanító és segédtanítói létszámot. Ebből látható, hogy az alsóbb osztályokban 250 gyerek jutott egy teremre - a gyakorlatban azonban ettől kevesebbel dolgoztak naponta, hiszen akkor még nem volt olyan szigorú hiányzási statisztika, mint manapság - és velük egy tanító és egy segédtanító foglalkozott.

Tovább nehezítette a munkájukat az, hogy a gyerekek egy része csak az őszi munkák elvégzése után járt rendszeresen iskolába, ami az együttes haladást tette szinte lehetetlenné. A nyíregyházi egyház hallgatólagosan tudomásul vette bizonyos időszakig a távolmaradást, de decemberben már mindig kemény rendszabályokkal büntették azon szülőket, akik gyereküket még nem hozták fel az iskolába. Váci Mihályt idézem, aki a nyíregyháziaknak nemcsak egyik legnagyobb költőnk, hanem életének egy szakaszában nyíregyházi bokortanyai tanító is volt: *„Sokan hiányoztak, az iskola egyharmada....Így aztán, ha egy-egy osztályban megtanítottam a leckét, a jelenlévő kétharmadnak, a következő órán újra kellett kezdenem az előző napon hiányzó egyharmadnak is.”*

Nyíregyháza esetében a tanítók egy része a bokortanyákon működött, ami tovább nehezítette az említett körülményeket. A tanyán *„...a tanító volt az egyetlen értelmiségi,*

helyettes pap, gyógyszerész, orvos, ügyvéd, kérvényíró, javasasszony, agitátor, tanácsadó, katona-fiúnak levélíró.” Ismét Váci Mihályt idéztem.

A tanítók élet- és munkakörülményeinél csak a javadalmazásuk volt sanyarúbb. Az állami és községi elemi iskolai tanítók illetményét az Eötvös-féle népiskolai törvény ugyan 1868-ban rendezte, de a tanítók 90%-a akkor még felekezeti iskolákban dolgozott. Az ő helyzetüket csak 1907-re sikerült az állammal azonos szintre emelni. Gondot okozott az is, hogy jövedelmük egy részét természetben is kaphatták, amit sok esetben nekik kellett beszélniük. A nyíregyházi evangélikus egyházközség viszont tanítóinak mindig az átlag feletti jövedelmet biztosított, de színvonalas munkát is várt tőlük.

És most kövessük nyomon a tanítóképző szervezésének göröngyös útját. 1836 után az évi kerületi gyűlések minden esetben foglalkoztak a tanítóképző felállításának kérdéseivel, de ezen túl nem jutottak. Vitakoztak az anyagi alapokon, a kerületen belüli helyszínen és a képző nyelvén, végül az oktatás háromnyelvű kötelezettségét határozták meg: a tót, mai szóval szlovák, a magyar és a német nyelvet. A nyíregyházi egyházközség 1840-ben kérte először levélben, hogy itt legyen a képző. Akkor már hét iskolában, több mint 1000 gyermeket oktatott 7-8 tanító a segéderőkkel. Az egyházközségnek szüksége volt a képezde hallgatóira, mint segédtanítókra, akik gyakorlatukat az iskolákban töltik. Az 1840-es miskolci kerületi gyűlés Nyíregyháza mellett döntött, egyben gyűjtést indított a működést finanszírozó alapítvány tőkéjének céljaira. A helyi gyülekezet azonnal elkezdett a tanítóképző helyi megvalósításán dolgozni. Pénzügyi forrásokat gyűjtöttek és gondolkodtak a képző helyének megoldásáról is. 1842-ben a mai nagy iskolaépület helyén a templommal szemben egy kisebb ház állt, amit az egyházközség a tanítóképezde céljaira a kedvező árat kihasználva kölcsönből gyorsan megvett. Ebből hamarosan problémáik támadtak.

A házvásárlást a rövidesen összeült iglói kerületi gyűlésnek kellett utólagosan jóváhagyni és a ház árát – a nyíregyházi egyház kölcsönét – kamatostól visszafizetni. Geduly Lajos küldöttet idézem, aki így számolt be a helyi presbitériumnak a kerületi gyűlésen ezt követő történésekről: *„...a szeminárium ügyében munkálkodó bizottság jelentést tőn ... A legszebb kinézések mutattatnak fel általában az ügyre nézve. És íme egyszerre megfoghatatlan módon vélemények kezdtek kifejlődni, hogy az iskolatanítók képzését talán jobb volna mellékintézet gyanánt valamely már fennálló lyceumunkhoz kapcsolni és a nyíregyházi szemináriumra ... felajánlott pénzeket az ezen képzést magára vállaló lőcsei, vagy késmárki, vagy eperjesi valamelyik professzor úr fizetésének javítására fordítani. Ennek következtében az általvétel reményében megvásárolt ház is a nyíregyházi gyülekezetnek ... nyakán maradna,*

mert annak legalább ideiglenes megtartására sem mutatkoznék többé akarat, miután mondatott, hogy a további rendelkezésig bérbe adván, a ráfordítandó tőke kamatait tán nem fogná behozni ...”

Támadás kezdődött tehát elsősorban Nyíregyháza és a képzőt e városban létesíteni akarók ellen. A nyíregyházi képző szempontjából viszont *„kedvező fordulatot adott a dolognak,”* hogy Draskóczy Sámuel, a helyi egyház egyik tekintélyes küldötte *„... oda nyilatkozték, . . . ha a kerületnek a háznál valami kára lenne, azt ő kész a magáéból pótolni.”* Ezután döntöttek, hogy *„... a ház megvétetni, s a seminarium körüli lépések hathatósan folytattatni s az egész a többi superintendenciákkal is közölni és ők is velünk kézfogásra felhivatni rendeltettek...”* Elhatározták, hogy a házat *„... míg a tanítás kezdődhetik, kibéreltetik ...”* És már a gyűlésen kifizették a nyíregyháziaknak a ház árát is.

A következő évben, 1843-ban úgy döntöttek a kerületi küldöttek, hogy az 1844-es év őszén – a tervezett három tanár helyett ugyan egy fő tanerő alkalmazásával – de nyíljék meg Nyíregyházán a képezde. Igazgató-tanár híján nem indult meg a képzés. Később az időpont 1845. február 1.-re módosult. Még ekkor sem sikerült az indítás. Az ez utáni két év viszonylag eseménytelenül telt el. Legtöbbet ez időben a megfelelő igazgató-tanár kiválasztásával foglalkoztak. Akikre gondoltak a kerületben dolgozók közül, azok nem vállalták az adott körülmények között kétségkívül embert próbáló, nehéz feladatot. Tudjuk azt, hogy végül 1847 őszén indult az első tanév.

A tanítóképezde 1847. július 14-én kinevezett első igazgatója, *Emericzy Lajos* előbb Késmárkon, majd az eperjesi kollégiumban tanult. Ezután két évig Göttingenben tartózkodott és itt az egyetemen doktori fokozatot nyert. Kinevezése után még a felsőlövői tanítóképző működését tanulmányozta, mielőtt Nyíregyházán elkezdte volna munkáját.

Az intézet első tanéve 1847. október 31-én a városi főbíró, a helyi lelkészek és az igazgató beszédével nyílt meg. A megnyitás napjára mindössze hat növendék érkezett meg Nyíregyházára. Az 1847/48-as tanévben 10 hallgatója volt a szemináriumnak. Anyanyelvüket tekintve *„... 6 német és 4 tót ajkú ...”* Emericzy véleménye szerint a szemináriumba került fiatalok *„... tudatlanok, ... gymnáziumi képzésükben elferdített, kiálthatatlan igényekhez szokottak ... voltak ...”* A feladatok nehézségét és a diákok általános műveltségbeli hiányosságait mutatja, hogy a tanévet az induló 10 növendék közül csak öten végezték el eredményesen. 1847/48-ban Emericzy egyedül látta el az órákat. Még az ének-zenét és a szlovák nyelvet is ő tanította. Világos volt a kerület vezetői előtt, hogy Emericzy *„... állandó lelkesedése és ... önfeláldozása volt képes eddig is életben tartani az intézetet ...”* A kerületi gyűlés *„... ”*

elszomorodva érté meg, hogy az intézet annak anyagi oldalát tekintve olly szomorú helyzetben vagyon, ... félni lehetne, hogyha gyorsan és nagyobb szerűleg fel nem segítetik, az annyi lelkesedéssel felkarolt ügy a felbontás veszélyének tétetendik ki.” A kerületi vezetés az államnak való átadásban látta 1848 őszén a képző fenntartásának garanciáját. Még az igazgató fizetését sem tudták mindig megoldani, így 1848 őszén – mivel a hallgatók nagyobb része honvédnek állt - Emericzy Lajos is elhagyja a várost. Járandóságának rendezése még 10 évet várat magára. A helyi egyházközségi jegyzőkönyv érdekes esetet jegyzett fel 1847 karácsonyáról.

December 26-án történt hogy az ünnep miatt nagy számban megjelent hívek az orgona környékéről a tanítóképezde növendékeit és az énekkart az őket megillető helyeikről kiszorították: *„ezen visszaélés orvoslása indítványilag sürgettetett. Minthogy az orgonát környező kis karzat különben is az orgonáló tanító Urak és éneklő segédjeik számára rekesztetett el, miben egyszersmind az orgonának szabadon tartása 's megtörténhető tolakodásoktól megóvása czéloztatott: az ezentúl zár alá vétetni, 's tanító Urak, segédjeik, és a magukat képező intézeti ifjak kizárólagos használatában hagyatni rendeltetik..”*

1849 ősztől gyökeresen megváltoztak a belpolitikai viszonyok az országban. Haynau táborszernagy a veszített szabadságharc után ostromállapotot hirdetett és 1850. február 10-én az evangélikus egyházalkotmányt felfüggesztette. A teljes jogegyenlőséget megadó 1848-as 20. törvényt nem sokáig ünnepelhette az evangélikus egyház. Sőt a táborszernagy említett rendelete még az 1790-91-es helyzethez is komoly visszalépést jelentett. Elveszett egy időre az autonómia a hitéletben és az oktatásban.

Az evangélikus egyház egyetemes felügyelőjét, az egyházkerületi felügyelőket, a szuperintendenseket hivatalukból letette, helyükbe adminisztrátorokat nevezett ki, s azoknak fizetést az állam pénztárából rendelt. Ezen kívül egyházi gyűléseket a protestánsok csak kormánybiztos jelenlétében tarthattak. Az említett rendelet sok pontja korlátozta a hívek teljesen hétköznapi viszonyait is.

Ekkor – csakúgy, mint a tiszai egyházkerület – a helyi egyház is úgy gondolta: nem időszerű a képezde nyíregyházi működtetése. Az evangélikus egyház ekkor úgy gondolta, hogy elsősorban nagy múltú, stabilabb működésű iskolai központjait erősíti meg, így a tiszai kerület Nyíregyházán felfüggesztett tanítóképzőjét 1854-ben az eperjesi kollégiumhoz akarták csatolni. Az 1854-es dobsinai kerületi gyűlés így fogalmazott: *„Hogy ezen néptanítókat képző intézet tervből valahára életbe átléphessen, miután az egyházkerület azon reménységről, miszerint az Nyíregyházán létrejöhessen, végképpen lemondott: annak*

összes vagyoni állapotjával a felállítandó hittani tanszék helyére, Eperjesre áttétele elhatározottatott.”

1851 után három évig nincs a képzőre vonatkozó napirend a helyi egyház presbiterei előtt. Egyedül arról gondolkodtak, hogy meg kellene venni a helyi egyház számára a képezde volt épületét. Miután az új, osztrák mintát átvevő tanügyi rendeletek a professzori iskolát bezárásra ítélték, a helyi egyházközség elkezdett az új rendeletek között is működtethető algimnázium alapításán gondolkodni. Ezt szándékoztak megalapozni az épület tervezett megvásárlásával. Ez egyszersmind a város egyetlen ilyen intézménye lehetett azért is, mert akkor még az evangélikusság adta a nagy többségét a város lakosságának. 1850-ben egy városi összeírás szerint a 13.218 lakosból 10.079 evangélikus vallású volt, közel 80%.

1856-ban aztán a helyi presbiterek számára váratlanul a tiszai kerület éves gyűlése úgy határozott, hogy a tanítóképzőt mégis Nyíregyházán kívánja felállítani. Ebben valószínűleg szerepet játszott a város megerősödése, valamint az a körülmény, hogy világossá vált: nem számolhatnak olyan mértékű támogatással a nyíregyházi egyház részéről az eperjesi helyszínen, mint azt gondolták, mert a helyi egyház azt csak Nyíregyházán adta volna. Később a város és a helyi egyház még meg is emelte ezt a támogatást – pénzüsszeget, földterületet, gabonamennyiséget, - amikor világossá vált: itt indul újra a képzés. Ugyanakkor az egyházközség a helyi elemi iskolák számára a 3. éves szeminaristák közül legalább 6 fő folyamatos jelenlétét és gyakorlatát kérte. Később a működés során a 6 főhöz akkor is ragaszkodott a város, amikor nem volt ennyi harmadéves. Ebben az esetben a másodéveseket is be kellett állítani, de néha előfordult olyan kis létszám, hogy még a kezdők is sorra kerültek.

1858. szeptember 5-én egyszerre két örömteli esemény is érte a várost, amelyek ráadásul össze is kapcsolódtak. Az egyik, hogy ekkor érkezett a városba az első vonatszerelvény, amely a tiszai evangélikus egyházkerület vezetését is hozta – Zsedényi Ede kerületi felügyelőt és Máday Károlyt a kerület szuperintendensét, - velük együtt vonatozott az itt tanácskozó kerületi gyűlés küldötteinek nagy része. A második örömteli hír, hogy ez a gyűlés döntött a tanítóképző városban történő újraindításának részleteiről, az igazgató személyéről, a szabályzatokról, a pénzügyi kondíciókról.

A kerületi küldöttek jó része ekkor még nem volt tudatában, hogy 1858 közepétől a helyi egyház történetének legmélyebb válságába süllyedt. Ennek egyik jele, hogy 1859-60-ban, több mint két és fél évig nem készültek jegyzőkönyvek a presbiteri ülésekről. Nagy Sámuel tanító jegyezte fel az újrainduló jegyzőkönyvezés elején, hogy *„egyházunk ily*

bonyolódott állapota 1858. február 22-től 1860. október 21-ig tartott.” A történet ezen pontján érdemes egy kicsit megállni, és megemlékezni a presbiteri jegyzőkönyvet is jegyző Nagy Sámuelről, mert a sok kitűnő nyíregyházi evangélikus tanító közül is kiemelkedett hosszú szolgálatával, sokrétű tevékenységével.

Tudós Nagy Sámuel a kevés nyíregyházi származású tanító egyike volt. 44 évig tanította a város sok ezer diákját. Három nyelven tartott istentiszteletet, amikor a lelkészeket kellett helyettesítenie, orgonált és énekelt, a temetéseken is végezte a kántori teendőket. Vasárnapi iskolát szervezett a tovább nem tanulók számára. Erre a döntésre akkor jutott, miután hosszabb ideje figyelte, hogy utógondozás hiányában az inasok és mesterlegények s az elemi iskolai tanulást hamarabb abbahagyó leányok a tanultakat mennyire elfelejtik, hogy az iparos pályára készülők nem rendelkeznek a közéletben szükséges „közhasznú” ismeretekkel.

Akkoriban a városban működő egységes helyi tantervi szabályozást – amelynek kidolgozásában szintén részt vett Nagy Sámuel - nagyon megnehezítette a megfelelő tankönyvek és egyéb pedagógiai munkák hiánya. Mindezek ösztönözték Nagy Sámuel nevelést és oktatást tárgyaló művek megírására, részint, mint eredeti saját szerzeményt, részint más szerzők után átalakítva, 21 tömött kézírata készült kötetbe foglalva. Sajnos ezek elvesztek, így ma tudományosságukról és pedagógiai szakszerűségükről nem tudunk véleményt alkotni. Ettől kezdve vált viszont elmaradhatatlanná Nagy neve előtt a tudós jelző.

1841-ben Kossuth Lajos indítványára a Kisdedóvó Intézeteket Magyarországon Terjesztő Egyesület felszólította a vármegyét mint a kisdedóvó intézet állítására. Szabolcs megye, mint a legdinamikusabban fejlődő helységet, Nyíregyházát kérte fel az alapításra, mivel lélekszámában és intézményeiben a legfejlettebb volt. Az ügy legtevékenyebb harcosa aztán „Tudós Nagy Sámuel” lett. Az első lépéstől a megnyitáig pedagógiai tervezője és szervezője volt az intézetnek.

1848/49 eseményei és az utána következő évek Nagy Sámuel újabb áldozatvállalás elé állították, ugyanis a nyíregyházi evangélikus iskolaügyet több csapás is érte. Két tanító halála és másik kettő eltávazása miatt a Tudós tanár majdnem három évig az iskolai és egyházi munkában is rengeteg terhet viselt. Ezeken túl a professzori iskolában is helyettesített több évig, mivel ott is oktatóhiány volt. Közben az egyházközség levéltárának rendezésén, a gyülekezet történetének megírásán is eredménnyel fáradozott. Először három kötetbe rendezte be az egyházi levelezést. E kötetek ma „leveleskötetek” néven ismeretesek. Mikuss Sámuel lelkésszel közösen összefoglalta a nyíregyházi evangélikus egyház 1802-1855 közötti történetét. Élete vége felé – bár egészsége megrendült - még megírta az addig

nyíregyházi evangélikus tanítókként működők életrajzát. 1880-ban halt meg, óriási tömeg kísérte utolsó útjára. Népiskolás és nagyapa korú tanítványok siratták meg kedves tanítójukat. Sírhintőjét a Morgó-temetőben télen-nyáron zöld borostyán takarja. De ma már csak kevesen tudják, hogy ki alussza ott örök álmát.

Most pedig térjünk vissza az egyházközségi válság történéseire. Mielőtt néhány jellemző részlettel érzékeltetnénk annak mélységét, érdemes elgondolkozni azon, hogy akkor tört ki e belviszály, amikor a megalakuló és munkáját elkezdő tanítóképezdének a legnagyobb szüksége lett volna az értő, támogató, többnyelvű helyi – lelkészi, presbiteri - segítségre. Ez a támogató háttér nem állt rendelkezésre, a képezde nem a helyi egyház segítségével, hanem a helyi viszonyok ellenére működött újraindulásának első éveiben.

Az 1858. február 27-én tartott presbiteri gyűlés igen jelentős mind a képezde megnyitása, mind a helyi egyház megosztottsága szempontjából. Itt mutatták be Noszág János iglói tanítót, akit az egyházkerület a képezde élére szánt. *„...mint sok oldalról ajánlott, tudományos műveltségű, szakértő, lelkes és szorgalmatos egyént, mint aki ügyes tapintattal, és ernyedetlen szorgalommal fogná a csírájából épülő intézet ügyét felkarolni, mint aki a közkívánatnak leginkább fogna megfelelni.”*

A presbiterek nem illeődtek meg a dicséretektől, leszögezték, hogy a jelöltségi kérdést egyelőre mellőzik, meghívták Noszágot, hogy személyesen tanulmányozza a helyi népiskolák helyzetét és adjon javaslatot *„a tekintetben, mikép keljen ezen elemi tanodákat megalakítani avégre, hogy az egykoron felállítandó reáliskolába azokból a tanoncoknak eredménnyel belépni lehessen”*

Tehát itt is az érdekelte a presbitereket, hogy miképpen tudnának a helyi ügyeken lendíteni egy keveset a képezdei igazgató-jelölt úr által. Noszág májusra kiváló színvonalon teljesítette a feladatot. A másik dolog, ami miatt emlékezetes lett ez a februári tanácskozás: itt került először nyíltan a felszínre a lelkészek ügye. A helyi felügyelő Meskó Pál mindkét lelkész felelősségét kiemelte: *„önző érdekből vezéreltetvén a tanító urak a lelkész urak által zaklattatnak. A lelkész urak izgató modoruk által, sőt czélzatosan is a hívők között valóságos bujtogatást és lázítást tesznek egyházi elöljáróik ellen.”* A hívek tömege fokozatosan két részre szakadt. A város eredeti tót ajkú és főleg növénytermeléssel és állattenyésztéssel foglalkozó lakossága és leszármazottaik fokozatosan kiköltöztek a várost övező úgynevezett bokortanyákra. Nyíregyháza belső területének lakossággyarapodása elsősorban a polgárosodó, magyar ajkú mesteremberekből, és a hivatalnoki réteg szintén magyar ajkú tagjaiból származott. A két – lassan nyelvük szerint is elkülönülő - közösség az istentiszteleteit sem

együtt, hanem nyelvek szerint bizonyos időeltolódással osztotta be. A lelkészek – bár mindegyik bírta mindkét nyelvet, érzelmileg közelebb álltak az egyik közösséghez. Jeszenszky László lelkész inkább a tót ajkúak érzelmvilágát képviselte, míg Elefánt Mihály lelkész a polgárosodó magyar nyelvű közösséghez állt közelebb.

A szembenállás hónapokon keresztül kölcsönös vádaskodásokkal, békétlenségekkel folytatódott. Ezt az egyébként is áldatlan helyzetet élezte ki a protestáns egyházak hitéletét és iskolarendszerét újraszabályozni kívánó császári pátens megjelenése 1859. január 1-jén. Ebben az uralkodó lehetővé tette a protestáns egyházak tagjai számára, hogy új gyülekezeteket és iskolákat alapítsanak, amelyet nagyvonalú költségvetési támogatás illetett meg. A feltétel az volt, hogy vonják ki magukat az egyházi irányítás és a belső autonómia alól. Erre alapozva akarta Jeszenszky László vagy a teljes gyülekezetet megnyerni erre a célra, vagy külön gyülekezetet alapítani az őt követő hívekből.

Az evangélikus egyházat országos méretekben is eléggé megosztotta a császári pátens. Összesen 226 olyan evangélikus egyházközség alakult, amely a pátens alapján állt, szemben a 333 gyülekezettel, amely megtagadta azt. A bécsi kormányzat a széles és leplezetlen ellenállás láttán, az egyébként is nehéz külső és belső helyzetét is figyelembe véve 1861. május 15-én felfüggesztette a pátens, de egyben megtiltotta, hogy az annak alapján szerveződő egyházközségekhez hozzányúljanak. A nyíregyházi egyházközségen belüli egyébként is mélyülő válságra a pátens megjelenése úgy hatott, mint olaj a tűzre. Többszöri szavazás, óvás, ismétlés után kiderült, hogy a teljes gyülekezet nem támogatja azt.

Ebben a helyzetben 1860. augusztus 24-én az egyházkerület vezetői ismét vonattal érkeztek a városba, de ezúttal a két évvel azelőttinél jóval borúsabb hangulatban. Bár fényesebb fogadtatást el sem lehetett képzelni – ágyúszó, nagy néptömeg, köszöntések, hintók, díszhangverseny itt az evangélikus nagytemplomban – Máday Károly kerületi szuperintendensnek és Zsedényi Edének a kerület egyházi felügyelőjének az egyházközség két éve tartó súlyos válságában kellett döntéseket hozniuk.

Mielőtt ezeket megismernénk, felidézem azt a 10 évvel később, 1870-ben keletkezett levelet, melyet Máday Károly írt. Ebben megrendítő búcsúlevelében fogalmazta meg és emelte ki a kerület szuperintendense 9 nappal a halála előtt a kerületi gyűléshez címezve, és még saját kezűleg megírva, azt a soha nem múltó felelősséget, amit működése során érzett, a gyülekezetek és az iskolák irányában. *„...hosszas, súlyos és kínos betegségemben oly pontot értem el, melyen mindenre készen kell lennem, de magam is érezvén, hogy a végzet mind inkább közelebb húzza körültem az erőtlenség, elgyengülés és*

lelki homály éjszakáját. Kinyilatkoztatom jelen komoly órámban is, hogy egész eljárásomban mindenkor az egyház és iskola felvirágoztatását, s javának előmozdítását tűztem ki célomul...”

Most pedig folytassuk 1860-ban a két vezető útjának követését Nyíregyházán. Ebben a feszült nyíregyházi hangulatban a kerületi vezetőknek bátor döntéseket kellett hozniuk. Az indulatok a végletekig kiéleződtek, a személyi ellentéteket nem lehetett feloldani. Abban az évben előfordult olyan eset, hogy mindkét lelkész ugyanabban az órában és percben kívánt igehirdetési céllal itt az evangélikus nagytemplom szószékére lépni, de egy hidegvérét és józanságát megőrző gyülekezeti tag „Tűz van!, Tűz van!” kiáltással a templomot kiürítette és a helyzetet megoldotta.

A kerület vezetői kétnapi vizsgálat után mindkét lelkész helyi szolgálatának végét vetettek, illő végkielégítéssel ugyan, de a város elhagyására készítették őket, meghagyva a jövőre nézve, hogy csak 30 kilométer közelségig vállalhatnak lelkészi állást. A kerületvezetői látogatás a harmadik naptól kezdve szabályos vizitációs vizsgálatokkal folytatódott és összesen hat napig tartott. Általában ezek az egyházvezetői ellenőrzések két napot vettek igénybe.

A két lelkész eltávozása után tetézte a bajt, hogy a harmadik lelkészi helyet betöltő segédlelkész nem sokkal később, még az év ősze folyamán bejelentette távozását. 1860 karácsonyán a gyülekezet lelkész nélkül maradván a református pap tartotta az ünnepi istentiszteletet. Ebben az időszakban igencsak megnövekedett teher hárult az egyház tanítói karára, mert ők pótolták a lelkészeket a hitélet és a szertartások által megkövetelt feladatok végrehajtásában.

Nos az 1859 őszen újrainduló tanítóképző tehát az előbb jellemzett egyházközségi háttérrel kezdte meg küzdelmes munkáját. Noszág János vezette az intézményt 7 évig igazgató-tanárként. Oktató munkáját a tanítók, helyi lelkészek, később a szerveződő algimnázium tanárai óraadással segítették. A tanítóképzőt ne a mai fogalmak szerinti működéssel képzeljük el: végig átlagosan a három évfolyamban 20-30 hallgatóval dolgoztak, az első évben itt is ugyanúgy 10 fő körül lehetett a létszám, mint 1847-ben: erről pontos adat jelenleg nincs a kezünkben. Noszág János a tanítóképző igazgatója öt év után lemondott megbízatásáról, de még két évig marasztalták, így 1866-tól követte őt a második igazgató-tanár, Bánhegyi István, aki három tanéve alatt szinte emberfeletti munkálkodással olyan a szintre fejlesztette a képezdét, amilyen az alapítók eredeti elgondolása volt.

A tanítóképző leggyengébb láncszemének mindig a finanszírozás bizonyult. Az alapkérdés az volt, hogy a képezde éves támogatási igényét miből finanszírozzák a fenntartó

és támogató felek. Az eredeti eszme – még az 1830-as, 40-es évekből, hogy stabil tőkék folyamatosan rendelkezésre álló kamataiból kell fenntartani az intézetet, mert akkor nem függ a kerületi gyűlés nyilvánossága előtt évente lezajló támogatási vitától, melyben időnként nehéz volt a képezde számára újra és újra biztosítani a kerületi iskolai alapból a minimális támogatást.

Ez a gondolat csak az eperjesi időszak közepén vált valósággá. Bánhegyi István a tanítóképző második igazgató tanára sajnálkozva állapította meg 1867-ben, hogy *„Végre 1859-ben újra megnyílt az intézet, de ismét nem szilárd tőkék alapján, hanem azon reményben, hogy hitsorsosaink évenként történendő közmegadóztatása s egyes emberbarátok buzgósága fogja biztosítani a képezdének anyagi fennállhatóságát.”*

Azon a telken, ahol most az általános iskola impozáns épülete áll, a képezde két kisebb épületben működött. Az első Bánhegyi-év a képezde belső átszervezésével, az iskola tartalmi, szellemi megújulásával telt el. A fegyelmi szabályzattól kezdve a leltárfelvételen át a képezde pecsétnyomójának feliratáig minden ügyet szabályoznia vagy újraszabályoznia kellett. Évkönyvet adott ki, melynek egy megmaradt példánya a leghitelesebb korabeli forrás az intézményről. Gondja volt az önképzőkörrel a belső szellemi pezsgést megteremteni, de emellett arra is telt energiáiból, hogy az 1867-es kerületi gyűlésre időzítve átgondolja az iskola külső kapcsolatrendszerét és megfelelő változtatási javaslatokat tegyen a módosításokra. Ezek viszont olyan horderejűek voltak, hogy ott nem hozhattak döntést a legtöbb kérdésről.

A képezde külső kapcsolatainak újragondolásával Bánhegyi István határozottan ki szerette volna emelni a képezdét abból a – kerületi intézmény ellenére is – partikuláris helyzetből, amelyben alapítása óta vergődött, és ami később a nyíregyházi helyszínen való működés megszüntetését okozta. Az egyik ilyen volt, hogy a tanítóképző hallgatóinak második koruktól naponta több órát segédtanítóként kellett dolgozniuk a helyi elemi iskolákban. Erre a helyi egyházzal az anyagi támogatás érdekében megkötött szerződés kötelezte az intézményt. Így a képzőben csak reggel 8 előtt, vagy ebédszünetben esetleg este voltak oktathatók. Bánhegyi a tanítóképzőről írt tanulmányában így foglalta össze a helyzet és a probléma lényegét: *„sokan közülök, hogy magokat fentarthassák, még magánleczkék adására is kényszerítve lévén, megeskik, hogy reggeli 6-tól estve 8 óráig vannak folytonosan elfoglalva.....Hogy ilyen körülmények közt rendes, tökéletes órarendet készíteni szinte lehetetlen, s hogy a tanoncok előmenetele mily csekély lehet, azt tagadni felesleges. ...a*

képezde kénytelen a szerződés következtében az anyagi jótétemény kedvéért célját feláldozni. Hogy testileg megélhessen, szellemileg meg kell halnia.”

1869-ben – miután határozott és nagy képzelőerőről tanúskodó működésével önmaga nem volt elégedett és változtatási javaslatainak egy része sikertelen maradt - Bánhegyi István lemondott és állami, tanfelügyelői szolgálatba lépett. Hároméves tevékenysége alatt rendkívül sokat lépett előre a képezde az oktatás tartalmában, szellemében, külső kapcsolatrendszerében, de eredeti célját, a képző hosszú távú, stabil, az éves költségvetési döntésektől nagyrészt független működését nem tudta elérni. Nagy muníciót hagyott hátra a képezdében, mely a gyorsan változó külső körülmények folytán hamarosan elenyészett.

Itteni ütközései, akadályoztatása olyan mértékben rányomták bélyegüket felfogására, hogy későbbi megnyilatkozásaiban az állam által szervezett oktatás leghatározottabb támogatójává vált a felekezettel szemben.

A XIX. század 70-es és 80-as évei az evangélikus tanügy válságos időszaka volt. Szelényi Ödön írja: *„Egyházunk akkor sok jeles tanárt elveszített örökre, például Bánhegyi Istvánt, aki egy ideig nagy eréllyel fáradozott a nyíregyházi tanítóképző fejlesztése körül. De úgy látszik, épp ez a meddő fáradozása idegenítette el az evangélikus tanügytől, és kedveszegetten állami szolgálatba lépve (tanfelügyelő) a leghevesebben támadta a felekezeti iskoláztatást.”* Nyíregyházi családi kapcsolatairól még annyit kell tudnia a helyi evangélikus híveknek, hogy Bánhegyi István testvére Vilma volt Turóczy Zoltán nyíregyházi lelkész és evangélikus püspök nagymamája.

A képezdével kapcsolatos kerületi viták újabb hullámát két, egymással több ponton összefüggő, egyszerre jelentkező tényező gerjesztette. A kiegyezés után, a liberális polgári berendezkedés törvénykezési irányából már látszott, hogy az egyházaknak szembe kell nézniük az állam iskolateremtő szándékának megerősödésével. Az 1868-as Eötvös-féle népiskolai törvény a tanítóképzőkről is rendelkezett. A miniszter kifejezte szándékát 20 állami tanítóképző intézet felállításáról. Az evangélikus egyházon belül vita indult a külön oktatási hálózat fenntartásáról, és annak feltételeiről. A kerületi vitákból úgy tűnik, hogy Máday Károly szuperintendens inkább hajlott néhány intézmény átadásával tehermentesíteni a kerületi pénzforrásokat (többek között a nyíregyházi tanítóképzővel), míg Zsedényi Ede – aki saját forrásaiból is igen sokat áldozott a tanítóképzőre - következetesen kiállt az evangélikus autonómia és az evangélikus oktatási intézmények megtartása mellett. Idézek egy leveléből, melynek összefoglalóját a nyíregyházi egyházközség jegyzőkönyvében találtam:

„ a népnevelés a protestáns egyház jövőjét hordozza méhében, sajnálkozását fejezé ki afölött, hogy annak előmozdításában mind eddig a kellő erély nem fejtetett ki, holott ez az idő elodázhatatlan szüksége, mely tétlen nyugalmat nem szenved. Az államtól hathatós segílyt várni nem lehet, főleg ha a protestáns egyházban fennálló autonómiát épségben fenntartani kívánjuk” Ebben úgy tűnik, hogy partner volt számára a Mádayt váltó Czékus István szuperintendens. Ezzel egy időben - Bánhegyi István lemondása után - szélesedett ki a vita a tiszakerületi tanítóképzés jövőjéről, és a nyíregyházi intézet sorsáról.

Visszatérve a tanítóképző történetére: Bánhegyi István távozása után az utolsó három év az útkeresés időszaka. Az igazgatók évente váltották egymást, egyre kevesebb volt a növendék. Az egyházkerület némi kapkodással és több alternatíva felvázolásával vélte megoldhatónak a kérdést. Először szeretne volna átadni az államnak a nyíregyházi intézmény működtetését, erre tett már az egyház kísérletet 1848 őszén is, de akkor is és történetünk idején 1872-ben is nemleges választ kaptak. Ezután született meg az a gondolat, hogy a tanítóképző maradjon az egyházkerület fennhatóságában, és mégiscsak Eperjesen működjön. Erre a döntésre formálisan 1872 nyarán került sor, ismét egy Nyíregyházán tartott évi kerületi gyűlésen.

Az intézet Eperjesen érte el azt a működési színvonalat, stabilitást, anyagi biztonságot, amit már Nyíregyházán reméltek az alapítók. A tanulók száma is folyamatosan emelkedett, 1898-ban pedig már négy évfolyamos, 130 növendékkal. Utolsó áhított célját az önálló épületet, már csak Miskolcon érte meg 1929-ben. 1920-ban azonban a fájdalmas történelmi események – a trianoni határ meghúzása következtében - a képezde Miskolcra került, ahol 1948-ig működött felekezeti képzőként.

A nyíregyházi tanítóképző intézet története nem kudarc, hanem – elköltözése ellenére – siker. Az a szellemi erőforrás és anyagi erő, amely évtizedeken keresztül az intézet megteremtésére, annak szervezésére, a működés biztosítására fordítódott, tovább élt és él a város akkor és ma működő iskoláiban, a nyíregyházi egyház és a tiszai egyházkerület tanulóiban, tanítóiban az egyház történetében.

Az egyház építményében, a város történetében a tanítóképző egy sarokkő, ami ma is a város és az egyház egyik szellemi tartóoszlopa. A képezde nem a körülmények következtében, hanem azok ellenére volt sikeres évekig. Kicsiben mutatja azt az élniakarást, amely egyaránt jellemezte az evangélikus egyházat, Nyíregyháza városát és a magyar nemzetet akkor és ma is.

Végül azzal zárom előadásomat, hogy csak biztatni tudom Önöket, kedves nyíregyházi evangélikus hívek. Legyenek büszkék elődeik lerakott fundamentumára e városban. Mára már nyilvánvaló, hogy ezen a szilárd alapzaton nyugszik Nyíregyháza alsó- és középfokú oktatása, és pedagógusképzése is. A mai intézmények és tanáregyéniségek olyan elődök nyomán járnak, akik képesek voltak kiemelkedni egy kisváros időnként provinciális szelleméből és felemelkedni a legnagyobbak mellé. Ma már elmondható, hogy a XIX. század evangélikus hívei Nyíregyházának nemcsak az első újkori templomot, a városházát, a központi elemi iskola ma is impozáns épületét adták, hanem a legtöbbet: egy olyan szellemet, hogy miképpen lehet – mint a város dala énekli - „hitből és homokból” jövőt építeni.

A tanulmánykötet többi szerzőjének nevében is köszönöm megtisztelő figyelmüket.

Csoma József